

Харитонов С.О.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

У статті проаналізовано систему військових злочинів, розглянуто ознаки цієї системи. Показано місце інституту військових злочинів у системі кримінального законодавства України. Указано критерії систематизації. Автор простежив зв'язок між системою військових злочинів та іншими системами Кримінального кодексу України.

Ключові слова: військові злочини, система, критерії систематизації, ознаки системи, групи військових злочинів.

Постановка проблеми. Кримінальний кодекс України становить собою цілісну систему кримінально-правових норм, які розташовані у відповідному порядку та функціонують завдяки наявності між ними відповідних зв'язків (координації, субординації, взаємодії), тим самим реалізуючи функціональне призначення закону. Аналіз функцій та зв'язків систем Кримінального кодексу має дуже велике як теоретичне, так і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням, що стосується військових злочинів за період незалежності України, приділяли уваги такі вчені: Г.В. Андрусів, В.М. Білоконєв, П.П. Богуцький, В.П. Бондаєвський, В.К. Грищук, М.І. Карпенко, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, М.І. Хавронюк, Г.І. Чангулі та ін., проте зв'язок системи військових злочинів з іншими системами Кримінального кодексу в наукових працях не розглядався.

Постановка завдання. Мета дослідження – проаналізувати інститут військових злочинів як відповідну завершену систему та дослідити її зв'язки з іншими системами Кримінального кодексу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системний підхід і системне мислення, що ґрунтується на цілісному баченні об'єктів, явищ і процесів дійсності, починає міцно входити у всі сфери людської діяльності [1, с. 26]. Сутність означає те, що будь-який об'єкт дослідження розглядається не просто як якась окрема сукупність статей та розділів, а як цілісне утворення, як система (з акцентуванням уваги на вивченні інтегральних властивостей останньої, на з'ясуванні її структури, зв'язків і взаємодії між окремими її елементами, а також

їх функцій і системи загалом). Ефективність системного підходу тим вища, чим у більш складній системі він застосовується [2, с. 33]. Саме він дозволяє виявити внутрішні й зовнішні механізми діяльності окремих компонентів системи та взаємозв'язок на різних її рівнях.

Система військових злочинів (як і будь-яких інших злочинів) має важливе як теоретичне, так і практичне значення: по-перше, вона дає можливість установити найбільш суттєві ознаки, притаманні військовим злочинам; по-друге, завдяки цим ознакам останні відрізняються один від одного; по-третє, система таких злочинів дозволяє відмежовувати військові злочини від невійськових (загальнокримінальних або спеціальнокримінальних), що є необхідною підставою для правильної кваліфікації, яка уособлює принцип законності у кримінальному праві. Цінність систематизації військових злочинів полягає в найбільш важливих і стійких функціональних зв'язках із різноманітними галузями права й дозволяє провести правову ідентифікацію з галузевими системами права, наприклад, з адміністративним законодавством і законодавством про військову службу через такі логічні терміни, як поняття, судження й умовивід [3, с. 22].

Теоретичне значення систематизації досліджуваних злочинів полягає в ефективному техніко-юридичному закріпленні кримінально-правових норм про них, уніфікації, диференціації та розташуванні у відповідній послідовності [4, с. 51]. Практичну її цінність важко переоцінити, а головним є те, що вона необхідна для повноти уявлення, ясності та чіткості змісту кримінально-правових норм. Також систематизація важлива

для простоти розуміння та застосування цих норм правозастосовними органами. Вона дозволяє провести відмежування військових злочинів від інших правопорушень некримінального характеру й схожих із ними злочинів, що в подальшому впливає на правильність кваліфікації.

Система (від греч. *systema* – ціле) – об'єднання певного різноманіття в єдине й чітко розчленоване ціле, елементи якого стосовно до цілого та інших частин займають відповідні місця.

Система військових злочинів, яка є своєрідним інститутом (самостійною групою правових норм, які поряд з іншими «некримінальними» галузями права регулюють суспільні відносини у сфері проходження військової служби), є підсистемою Особливої частини Кримінального кодексу, яка разом із Загальною частиною підсистем утворюють систему кримінального законодавства в цілому. Дехто з фахівців пропонує розглядати систематизацію інститутів Загальної та Особливої частини КК права ізольовано, оскільки вони самі по собі мають ієрархічний характер, у якому на вершині підсистеми Загальної частини знаходиться складний інститут функції кримінального права, що перебуває в субординаційному зв'язку з генеральними інститутами злочину й покарання, в кожному з яких є більш дрібні інститути (стадії, множинність, співучасть тощо). Підсистема ж Особливої частини, що побудована з урахуванням спільності родового об'єкта посягання, теж має ієрархічний характер залежно від шкали соціальних цінностей і вимог пріоритетного захисту прав та свобод людини [5, с. 23–24].

Зазначимо, що інститути Особливої частини КК хоча й розташовані, зважаючи на пріоритет цінностей, які вони охороняють, але вести мову про субординаційні зв'язки між ними ми не можемо, тому що кожний об'єкт кримінально-правової охорони є рівновеликим і потребує однакового захисту з боку держави від злочинних посягань. Між ними існують лише зв'язки координаційні, що погоджують і впорядковують системність приписів. Інститут військових злочинів є відносно самостійним інститутом, проте абсолютної самостійності (автономності) він не має та й повнота правового регулювання суспільних відносин військової служби неможлива без застосування засобів регулювання кримінального права в цілому. Ось чому хибною є думка про виділення норм про кримінальну відповідальність за військові злочини в самостійний нормативно-правовий акт. Відносна автономність зазначеного інституту полягає у юридичній єдності змісту і функціонуванні норм військових злочинів, включених до системної взаємодії як із нормами

інших інститутів кримінального права (інститутів стадій, співучасті, множинності тощо), так й із загальними принципами останнього.

Єдність змісту й цілісності інституту військових злочинів характеризується: а) специфічним родовим об'єктом – суспільними відносинами, що складаються і функціонують під час несення (проходження) військової служби, як основою нормальної діяльності воєнної організації України; б) спеціальним суб'єктом – військовослужбовцями (військовозобов'язаними й резервістами під час проходження ними зборів). Будь-яка система (інститут військових злочинів не є винятком) може не лише функціонувати, а й дисфункціонувати. Індикатором функціонування правовідносин у системі є обов'язки суб'єктів, що є актуальними постійно, вимагають виконання або дотримання. Якщо поведінка учасників цих відносин щодо реалізації покладених на них обов'язків залишається правомірною, значить вони (обов'язки) реалізуються, а відносини належним чином функціонують. Якщо ж виконання обов'язків порушується, то відносини, як і вся система, дисфункціонують, тобто вини не досягають поставлених цілей.

Комплексне дослідження будь-яких правових явищ вимагає насамперед з'ясування якостей системи та структурно-функціональних залежностей від системи самих цих явищ.

Науковці називають такі основні ознаки конкретної системи:

1) цілісність, за якою система є об'єднанням частин, яке стосовно навколишнього оточення виступає як одне ціле;

2) якісна визначеність – системою є така сукупність елементів, що має свої якісні ознаки, характерні тільки для неї, яких не мають інші; ці ознаки визначають ставлення до інших систем;

3) відмежованість щодо середовища – будь-яка система має свої межі, які відділяють її від навколишнього середовища й визначають, що саме входить до неї і що до неї не входить, а є зовнішнім щодо неї;

4) гетерогенність і структурованість – система складається з різних частин, тобто є не простою, а певним чином організованою сукупністю, що має певну структуру;

5) взаємодія частин системи між собою – в системі частини взаємодіють між собою і тільки у цій взаємодії вони утворюють певну систему;

6) взаємодія і зв'язок із навколишнім середовищем – система як ціле взаємодіє з іншими системами, що зумовлено її цілісністю, якісною визначеністю; під час взаємодії з навколишнім середовищем виявляються її властивості;

7) наявність інтегральних характеристик та емерджентність – у системі властивості окремих елементів об'єднуються і проявляється в новій якості, що невластиве елементам, які складають систему поодиноці;

8) наявність цілей, сукупності, цілеспрямованість – кожна система має певну мету існування або створена для неї; система може мати одну мету або сукупність цілей, за якої останні утворюють певну ієрархію, де є цілі головні, першочергові й другорядні, підпорядковані головним [6, с. 17–20].

Перелічені ознаки притаманні будь-якій системі і система військових злочинів (інститут військових злочинів) не є винятком. Цим пояснюється потреба проаналізувати останню з точки зору системоутворювальних ознак.

Цілісність (як ознака системи) означає її завершеність, тотальність, цільність. Інститут військових злочинів є завершеною системою. Ця завершеність ґрунтується на одному з фундаментальних принципів кримінального права – *Nullum crimen sine lege* (немає злочину без указівки на те в законі), який знайшов закріплення ще в перших буржуазних кримінальних кодексах (Кодекс Франції 1810 р.). Законодавець визначає те, яке суспільно небезпечне діяння вважається злочином, шляхом передбачення його у кримінальному законі й наділення його ознакою протиправності. Розділ XIX КК України – Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини), як і будь-який розділ кримінального закону, завжди знаходиться в завершеному стані. Це не означає, що його норми статичні, адже вони можуть змінюватись, бо життя не стоїть на місці, а процеси криміналізації або декриміналізації, зменшення або посилення відповідальності, зміни ознак складу злочину в законі відбуваються постійно. Проте ж на момент застосування кримінально-правової норми закон завжди є завершеним.

Якісною визначеністю системи військових злочинів є самостійний родовий об'єкт – порядок несення (проходження) військової служби як основа нормальної діяльності воєнної організації України. Порушуючи відповідні правила (порядки) несення певних видів військової служби, її суб'єкт спричиняє шкоду (або ставить в загрозу її спричинення) нормальній діяльності воєнної організації України, від боездатності якої залежать цінність більш високого порядку – безпека держави, стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від можливих загроз. Безпека – одна з найважливіших цінностей соціального буття людей, обов'язкова

передумова існування й подальшого розвитку людства [7, с. 61–66]. Крім родового об'єкта, який є критерієм поділу Особливої частини КК на розділи, якісним складником системи військових злочинів є спеціальний суб'єкт – військовослужбовець (військовозобов'язаний і резервіст під час проходження ними зборів). Лише ці три категорії осіб, прямо передбачених у ст. 401 КК України, можуть бути виконавцями військових злочинів. Організатором, пособником або підбурювачем може виступати будь-яка особа, як володіє ознаками загального суб'єкта злочину.

Інститут військових злочинів (як підсистема Кримінального кодексу України м системи вищого рівня) має свої певні межі, які окреслені статтями XIX розділу КК. Отже, вся система розглядуваних злочинів зосереджена у тридцяти чотирьох кримінально-правових нормах відповідних статей – із 401 по 435 КК України. Це дозволяє доволі чітко відрізнити її від інших систем (інститутів) Особливої частини КК – злочинів проти життя та здоров'я особи, власності, правосуддя тощо.

Гетерогенність і структурованість системи прослідковується за відповідними сукупностями військових злочинів, які поділені на групи (залежно від видових об'єктів). Ці групи злочинів, будучи внутрішньою системою інституту (системи) військових злочинів, поділяє останню на підсистеми (субінститути). Саме видовий об'єкт є критерієм (чинником) подальшої градації військових злочинів. Поділ зазначеного інституту на субінститути дає можливість розкрити специфіку суспільних відносин усередині субінститути, показати типовість об'єднаних у ньому норм.

Як правило, виділяють 9 видів (груп) військових злочинів:

- проти порядку підлеглості та військової честі (статі 402–406 КК України);
- проти порядку проходження військової служби (статі 407–409 КК) (із нашого погляду цю групу злочинів доцільніше називати злочинами проти порядку перебування на військовій службі, чим буде ліквідована диспропорція між загальним поняттям «військовий злочин», наведеним у ст. 401 КК: «військовими злочинами визнаються... злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби...», і відповідною групою військових злочинів);
- проти порядку збереження та користування військовим майном (статті 410–413 КК);
- проти порядку експлуатації озброєння та військової техніки (статті 414–417 КК);

- проти порядку несення спеціальних служб (статті. 418–421 КК);
- проти порядку охорони державної таємниці (ст. 422 КК);
- проти порядку здійснення своїх повноважень військовими службовими особами «військові службові злочини» (статті. 425–426-1 КК);
- проти порядку виконання військового обов'язку в бою та в інших особливих умовах (статті 427–432 КК);
- проти порядку дотримання звичаїв та правил війни (статті 433–435 КК України).

Деякі вчені-правознавці, як убачається, помилково вважають, що в основу класифікації військових злочинів покладено певний безпосередній об'єкт [3, с. 20]. Вони замість однієї групи злочинів проти порядку підлеглості та військової честі виділяють 2 групи: (а) злочини проти порядку підлеглості і (б) злочини порядку дотримання військової честі. Також уважаємо, що помилково в окрему групу було виділено склад злочину, передбаченого у ст. 414 КК «порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення» [8, с. 24] Адже відомо, що безпосередній об'єкт – це конкретні суспільні відносини, поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК України, яким заподіюється шкода злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину. Тому ми не погоджуємося з точкою зору деяких науковців, що методологічне значення безпосереднього об'єкта злочину полягає в тому, що він виступає основним критерієм у визнанні систематизації норм Особливої частини КК [9, с. 25–26]. Видовим об'єктом, який дійсно є критерієм поділу інституту військових злочинів на групи, є тим об'єктом, на який посягають злочину окремого виду [10, с. 147] Кримінально-правові норми всередині системи військових злочинів взаємодіють між собою і ця взаємодія відбувається між родовим поняттям військового злочину, передбаченого ст. 401 КК, та конкретними складами злочинів, розташованими у відповідних статтях, які повинні повністю відповідати ознакам цього головного (родового) поняття. Крім цього, певна взаємодія відбувається в межах розмежування деяких складів злочинів, тотожних за тими чи іншими елементами (ознаками) цих складів (непокора; самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство; порушення статутних правил несення вартової служби та бойового чергування тощо).

Зв'язок системи (інституту) військових злочинів з іншими системами (інститутами) Кримінального кодексу України також можна дослідити. Це

зв'язок із системами Загальної частини КК (стадії злочинів, форми вини, співучасть, множинність тощо). У межах Особливої частини КК він простежується в межах такого доволі поширеного явища в кримінальному праві, як конкуренції норм, зокрема конкуренції загальної і спеціальної норми. Цей вид конкуренції має місце, коли одне суспільно небезпечне діяння охоплюється двома або більше кримінально-правовими нормами. При цьому одна (спеціальна) норма охоплює вчинене діяння конкретно, з деталізацією особливостей вчиненого, а друга (загальна) – залишає можливість кваліфікувати вчинене за статтею, що передбачає цю норму й інші схожі за основними ознаками діяння [11, с. 94].

Взаємодія всередині системи вищого рівня, якою є Кримінальний кодекс, допомагає визначити властивості інституту військових злочинів та його місце в системі кримінального закону.

У процесі свого функціонування досліджуваний інститут демонструє широкий спектр як прямих, так і опосередкованих взаємозв'язків із зовнішнім середовищем, з іншими системами (інститутами) Кримінального кодексу. Характер такої взаємодії дозволяє віднести інститут військових злочинів до відкритих систем, які зазнають законодавчих змін.

Кожне суспільно небезпечне діяння, що містить у собі відповідний склад військового злочину, є підставою для притягнення військовослужбовця до відповідальності за порушення встановленого порядку несення (проходження) окремого виду військової служби. Уся система розглядуваних злочинів дає можливість притягнути до кримінальної відповідальності особу за будь-яке порушення встановленого порядку несення (проходження) військової служби, яке спричинило істотну шкоду (або поставило в реальну загрозу її спричинення) охоронюваним цим інститутом суспільні відносини. Ця властивість є новою якістю системи – проявом її емерджентності.

Висновки. Основною метою (функцією) існування інституту військових злочинів є, безперечно, охорона суспільних відносин, які виникають й існують між державою та військовослужбовцем (військовозобов'язаним і резервістами) у процесі несення ними відповідного виду військової служби, що полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я й віком громадян України, іноземців або осіб без громадянства, пов'язаній з обороною держави, її незалежності й територіальної цілісності. Як бачимо, сукупність військових злочинів має всі ознаки системи, яку характеризує системоутворювальний фактор – чинник, що зумовлює виникнення самої системи.

Список літератури:

1. Афанасьев В. Системность и общество. Москва: Политиздат, 1980. 368 с.
2. Прангишвили И. Системный подход и общесистемные закономерности. Москва: СИНТЕГ, 2000. 528 с.
3. Мальков С. Преступления против военной службы: моногр. Москва: Юрлитформ, 2015. 176 с.
4. Кругликов Л., Смирнова Л. Унификация в уголовном праве: моногр. Санкт-Петербург: Юрид. центр-Пресс, 2008. 320 с.
5. Тенчов Э. О принципах и основаниях закрепления в законе системы уголовно-правовых институтов. Направления уголовной политики в борьбе с преступностью. Свердловск, 1986. С. 19–26.
6. Сорока К. Основи теорії систем та системного аналізу: навч. посіб. Харків: ХНАМГ, 2004. 291 с.
7. Панов Н., Тихий В. Категория «безопасность» в методологии правоведения. Модель общества и национальная безопасность: материалы междунар. научн.-практ. конф., 5 февр. 2010 г. Калининград, 2010. С. 61–66.
8. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання : посібник / за заг. ред. В. Матвійчука. Київ: Дакор, 2013. 452 с.
9. Винокуров В. Объект преступления: систематизация и квалификация. Красноярск: СибЮИ МВД России, 2011. 260 с.
10. Энциклопедия уголовного права / под ред. В. Малинина. Санкт-Петербург: Изд. проф. Малинина, 2005. Т. 4: Состав преступления. 798 с.
11. Иногамова-Хегай Л. Концептуальные основы конкуренции уголовно-правовых норм: моногр. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2015. 288 с.

**ВОИНСКИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ
УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ**

В статье проанализирована система воинских преступлений, рассмотрены признаки этой системы. Показано место института воинских преступлений в системе уголовного законодательства Украины. Указаны критерии систематизации. Автор проследил связь между системой воинских преступлений и иными системами Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: *воинские преступления, система, критерии систематизации, признаки системы, группы воинских преступлений.*

MILITARY CRIMES IN THE SYSTEM OF CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE

The article analyzes the system of military crimes. The signs of this system were considered. The place of the institute of military crimes in the system of criminal legislation of Ukraine was shown. The criteria for systematization were indicated. The author has traced the connection between the system of military crimes and other systems of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *military crimes, system, systematizing criteria, signs of the system, groups of military crimes.*